

BUGU

Dil ve Eğitim Dergisi

BUGU

Journal of Language and Education

4/2, 146-157

TÜRKİYE

www.bugudergisi.com

E-ISSN: 2717-8137

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 23.04.2023

Makale Kabul Tarihi: 17.05.2023

Gültekin, M. (2023). *Hayvan* sözcüğünün Türkçe karşılığı olarak *añ* sözcüğü. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 4(2), 146-157. <https://dx.doi.org/10.46321/bugu.123>

HAYVAN SÖZCÜĞÜNÜN TÜRKÇE KARŞILIĞI OLARAK AÑ SÖZCÜĞÜ

Uzm. Mehmet GÜLTEKİN

Millî Eğitim Bakanlığı yollardelisi@gmail.com ORCID

Öz

Hayvanlarla birlikte yaşam sürmüş olan Türk ulusunun dilinde, Arapça “hayvan” sözcüğünün karşılığı mutlaka olmalı düşüncesi, bu çalışmanın çözmeye çalıştığı ana problemdir. Bu problem, Anadolu ağızlarından ve Türk lehçelerinden yapılan tanımlamalar ile *añ* sözcüğünün, Türkçeye Arapçadan girmiş olan “hayvan” sözcüğüne karşılık geldiği şeklinde çözülmüştür. *Añ* sözcüğünün Türk lehçelerindeki anlamlarına ve bu sözcük kökünden türediği düşünülen başka sözcüklere de yer verilmiş; bu yolla, aslında sözcüğün tüm Türk lehçelerinde hâlâ işlek olarak kullanıldığı ortaya konmuştur.

Ayrıca çağdaş Türkçe metinlerin yanı sıra, tarihî metinlerden ve sözlük çalışmalarından da bu incelemede ortaya konmuş olan düşüncüyü destekleyici tanımlamalar getirilmiştir.

Ayrıca bu incelemede, birçok sonuca da ulaşılmıştır. Eski Türkçe metinlerde karşılaştığımız *añ* sözcüğünün günümüz Türk lehçelerinde ve ağızlarında hangi anlamlarda kullanıldığı belirtilmiştir. İncelemede Türk lehçelerinde bulunan *añ* sözcüğünden türemiş onlarca sözcüğe yer verilmiş; bu sözcüklerin lehçelerdeki fonetik, semantik ve morfolojik yakınlıklarına da kanıtlar ve örnekler getirilmiştir.

Türkiye Türkçesinde son dönemlerde (argoda) ortaya çıkmış olan *añ* sözcüğünden türediği düşünülen bazı sözcükler de bu incelemede, aynı genetik hafızanın ürünü olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Hayvan, Türkçe, lehçe, *añ*.

AÑ AS THE TURKISH EQUITY FOR HAYVAN

Abstract

The idea that the word "hayvan" must have an equivalent in Arabic in the language of the Turkish nation, which has lived with animals, is the main problem that this study tries to solve. This problem has been solved with the testimonies made from Anatolian dialects and Turkish dialects, that the word *añ* corresponds to the word "hayvan", which entered Turkish from Arabic. The meanings of the word *añ* in Turkish dialects and other words that are thought to be derived from this word root are also included, and in this way, it is revealed that the word is still used as a busy one in all Turkish dialects.

In addition to contemporary Turkish texts, historical texts, and dictionary studies were also brought to support the thought that was put forward in this study.

BUGU Dil ve Eğitim Dergisi, 4(2), 2023, 146-157, TÜRKİYE

In addition, many conclusions were reached in this study. The meanings of the word *añ*, which we encounter in old Turkish texts, are used in contemporary Turkish dialects and dialects. In the study, tens of words derived from the word *añ* in Turkish dialects were included, and evidence and examples were brought to the phonetic, semantic, and morphological affinities of these words in dialects.

Some words that are thought to be derived from the word *añ*, which has emerged recently (in slang) in Turkey Turkish, are also evaluated as the product of the same genetic memory in this study.

Keywords: Animal, Turkish, dialect, *añ*.

Ø. Giriş:

Türkler gibi hayatlarının her evresinde hayvanlarla içli dışlı olmuş, onlara büyük bir saygı duymuş, kendilerini inançları gereği onlarla eşit görmüş; onları evcilleştirmiş, onlarla yaşamış, onlarla çalışmış, onlarla savaşa gitmiş; onlarla olan ilişkilerini yazınlarında bolca işlemiş, onları kendilerine uygun yapmış bir ulusun dilinde “hayvan” anlamını karşılayan bir sözcüğün olmaması olanaksız gözükmemektedir.

Arapçadan Türkçeye geçmiş olan “hayvan” sözcüğü, Arapçadaki *hayya* حي “yaşadı, canlı idi” eyleminden *hayawān* يوان ➤ şeklinde türetilmiştir. Arapçadaki “yaşama, canlı olma, her çeşit canlı varlık, canavar” anlamını değiştirerek Türkçeye bildiğimiz anlamıyla yerleşmiştir. Sözcüğün Arapçasının Türkçeye etkin bir biçimde yerleşmesi ile Türkçede zamanla “*hayvan*” anlamını karşılayan bir sözcüğün olmadığı kanısı ortaya çıkmıştır.

Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan birçok sözcüğün izine ET metinlerde ve diğer Türk lehçelerinde rastlanmaktadır. Ağızlarda yaşayıp da kökeni hakkında bilgi edinemediğimiz birçok sözcüğü çoğu zaman bu lehçelerde bulabilmekteyiz.

1. Amaç ve Yöntem:

Burada tarihî ve modern Türk lehçe ve ağızlarından örneklerle Türkçeye Arapçadan girmiş olan “hayvan” sözcüğünün Türkçe karşılığı aranmış ve bu sözcüğe karşılık olarak *añ* sözcüğü gösterilmiş ve ortaya konulan görüş, tarihî ve modern Türk lehçelerinden ve Anadolu ağızlarından tanımlamalar getirilerek savunulmuştur.

Bu çalışmanın amaçlarından biri, *añ* sözcüğünün hem Türkiye ağızlarındaki hem de Türk lehçelerindeki anlamını vermek; Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *añ* sözcüğünü, tarihî Türk yazıt ve lehçelerinden örnekler getirerek açıklayabilmektir. Ayrıca bu makalede, kökeninde *añ* sözcüğü bulunan ve *añ* sözcüğünün içerdiği anlamla yakınlığı bulunan sözcükler de değerlendirmeye alınarak Türkiye Türkçesi ağızlarındaki bazı sözcüklere de açıklık getirebilmek amaçlanmıştır.

Ele alınan *añ* sözcüğünün Türk lehçelerinde “hayvan, av hayvanı” anlamlarına geldiği; bir hayvan adı olan *añgutun*, eşek sesi olan *añur-* eyleminin, hayvanların yerde yuvarlanması anlamına gelen *añnan-/ağna-* gibi pek çok sözcük gövdesinin *añ* kökünden türemiş olabileceği belirtilmiştir.

2. *Añ* Sözcüğünün Türkiye Türkçesi Ağızlarında ve Tarihi-Çağdaş Türk Lehçelerindeki Durumu:

TY 1. taş batı yüzünün 5. ve 6. satırlarında dört kez geçen *buğa / buuka* “boğa” (Ercilasun, 2016, s. 596; Akar, 2021, s. 91, 92); TY 8. satırda geçen, *Keyik yiyü tabışgan yeyü*

olorur ärtimiz “Dağ hayvanları yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk.” cümlesinde gördüğümüz *tabışkan* “tavşan” ve *kiyik* “geyik” (Akar, 2021, s. 93; Tekin, 2016, s. 69, 159); IB 41. satırda geçen, *ürünün gäk buzagulaçı bolmiş* “Ak benekli bir inek doğurmak üzere imiş.” örneğinde gördüğümüz *ingäk / inäk* “inek”, (Gabain, 1995, s. 101); BKY güney yüzü 10. satırda ve Taryat Yazıtı güney yüzü 3. satırda geçen *it / [i]t* “it, köpek, yıl adı” (Gabain, 1995, s. 77), U / US Yazıtının, 6. Satırındaki <...>*ölürtüm kökböri kar<a> as bugu? ölürtüm* “<...>“...öldürdüm. Bozkurt, kara kakım (ve) geyik öldürdüm.” cümlesinde geçen *as* “kakım” (Aydın, 2015, s. 153) ve *bugu* “geyik, maral” (Bayat ve Çınar, 2008, s. 54); DLT’de geçen *Quş kanatın er atın* “Kuş (hedefine) kanadıyla, er atıyla (ulaşır).” atasözündeki *at* “at” ve *quş* “kuş”; BKY kuzey yüzü 11. satırda geçen *adgır* “aygır” (Ercilasun, 2016, s. 551, 552), *eçki / eçkü* “keçi” (Bayat ve Çınar, 2008, s. 77) gibi Türklerin coğrafyalarında bulunan hayvanların adları eski metinlerde ayrı ayrı geçerken Türkçede tüm bunların tamamını karşılamak için kullanılan bir genel ad bulunmalı idi.

Peki hayvanlarla içli dışlı olan Türklerin yaşamında yer eden bu hayvanları topluca karşılamak için kullanılan bir ad yok mudur?

TY’de biçiminde yazılmış olan *añ* sözcüğü farklı dilbilimcilerce farklı biçimlerde okunmuş ve anlamlandırılmıştır (bk. Alyılmaz, 2021, s. 291). Ancak belirtmek gerekir ki Orhun bengü taşlarında **𐰀** şeklinde yazılan *ñ* sesi Yenisey bengü taşlarında **𐰁** biçiminde yazılmıştır. Alyılmaz, farklı okumaların bu farklı biçimlerden kaynaklandığını belirtmektedir. “Araştırmacıların farklı şekillerde okuma ve anlamlandırmaları sözcük öbeği içinde geçen ve aslında *ng̃ / η* nazal (burunsal) seslerini karşılayan **𐰁** karakterinden kaynaklanmaktadır.” (Alyılmaz, 2021, s. 291)

Alyılmaz, sözcüğün okunmasını şu biçimde bir sonuca bağlamıştır:

Bu durumda **𐰁𐰁** sözcük öbeğinin (a)ng̃ [t](e)g̃ şeklinde okuyup *avcı kuşlar gibi, akdoğanlar gibi* şeklinde anlamlandırmak daha uygun olacaktır.

Biz (a)ng̃ [t](e)g̃ : (e)rt(i)m(i)z : Biz akdoğanlar gibiydik.

Yukarıda haklarında ayrı ayrı bilgiler verilen sözcük öbekleri içinde yer aldıkları cümlelerle birlikte dikkatlere sunulduğunda tarafımızdan da önerilen yorumlu yazı çevirilerinin ve anlamlandırmaların ne kadar uygun oldukları daha iyi anlaşılacaktır (Alyılmaz, 2021, s. 291).

Bu konuda akla gelen bir başka sözcük ise “*tabar / davar / tavar / tovar*”dır. Bu sözcük, ET döneminde hayvan sözünün yerini tutmuş mudur? Türkiye Türkçesindeki “*davar*” sözcüğü, hayvan anlamının yerini tutabilir mi?

MÇY’nin güney yüzünün 5. satırında geçen *tabar* “davar” sözcüğü (Tekin, 2016, s. 61), aranan genel adı kısmen karşılar gibi görünse de günümüz Türk lehçe ve ağızlarında, farklı anlamları, farklı hayvanları veya farklı hayvan gruplarını karşılamaktadır. Mesela Konya – Bozkır ağızında *davar* sözcüğü, “keçi, koyun” için –daha çok keçi- kullanılırken (Adil GÜLTEKİN, Kişisel Görüşme, Kasım 2021), Denizli ve Balıkesir ağızlarında genel olarak “inek” için kullanılmaktadır (Mehmet EVRAN, Kişisel Görüşme, Kasım 2021), (Muharrem ŞEKER, Kişisel Görüşme, Kasım 2021). Azerbaycan Türkçesinde de koyun ve keçi için kullanılmaktadır (Babek İSKENDEROV, Kişisel Görüşme, Aralık 2021). Sözcük, Tatar Türkçesinde “*tovar*” olarak kullanılmaktadır ve sözcük, anlam olarak dükkân içindeki malları karşılamaktadır (Fenis ZİYATOV, Kazan, Kişisel Görüşme, Aralık 2021). Tovar sözcüğü Tatar

Türkçesinde, “ticari maksatla yetiştirilen veya imal edilen satılık mal, satımlık şey” olarak karşımıza çıkmaktadır (Öner, 2015, s. 484).

Buradan yola çıkarak *tavar / tovar / tabar / davar* sözcüğünün tüm hayvanlar için genel bir ad olamayacağı ortadadır.

Tabar sözcüğünün Rusça olduğunu ileri sürenler de vardır (Naskali ve Duranlı, 1999, s. 164) Ancak bu görüşe katılmak mümkün gözükmemektedir.

Konya Bozkır ağzında yaşayan “*ağna-*” (Adil GÜLTEKİN, Kişisel Görüşme, Kasım 2021), Muğla, Denizli, Balıkesir ağzlarında görülen “*añlan-*” (Ferdi GÜNAY, Kişisel Görüşme, Kasım 2021; Mehmet Evran, Kişisel Görüşme, Kasım 2021; Muharrem ŞEKER, Kişisel Görüşme, Kasım 2021) sözcüklerinin *añ* sözcüğünden türetildiği düşünülebilir.

Burada *añ* sözcüğünün Tuva ve Altay Türkçesi gibi Türk lehçelerinde ET’deki “*av hayvanı, büyük av hayvanı*” anlamını bugün de koruduğunu belirtmek gerekir. (Bayat ve Çınar, 2008, s. 26; Gültekin, 2021, s. 54, 65, 75, 86, 88).

Anla-, *añla-* eylemi ise ‘idrak sınırını aşmak’ manası ile aynı kökten türemiş bir sözcük olarak karşımıza çıkıyor (Akar, 2019, s. 34). *Añ* sözcüğü, Türkiye Türkçesi ağzlarında, “sınır, hayvan” anlamında kullanılırken; *añır-* “düzensiz ses çıkarmak” anlamı ile karşımıza çıkmaktadır. Genel kanı *añır-* sözcüğünün yansımadan doğduğu yönündedir. Ancak sözcüğün köküne ve anlamına baktığımız zaman, “idraksiz, düzensiz, kontrolsüz ve disiplinsiz bir şekilde çıkarılan ses” anlamına geldiği görülmektedir. Bu nedenle *añır-* sözcüğünün de *añ* ad köküyle ilişkisi olmalıdır. *Añır-* eyleminin yansımadan değil de *añ* kökünden türediği görüşünü güçlendirebilmek adına Altay ve Hakas Türkçelerindeki şu sözcükleri tanık olarak gösterebiliriz:

Türkiye Türkçesindeki *añır-* eylemi ile Altay Türkçesinde gördüğümüz *añdış-* “*kahkaha atmak*” eylemi arasında köken ve mental bağ bulunmaktadır. Hakas Türkçesindeki bazı sözcükler de *añır-* ve *añdış-* eylemleri ile aynı anlamdadır ve tüm bu lehçelerdeki sözcükler aynı kökten gelmiştir, denilebilir. Türkiye Türkçesindeki *añır-* ve Altay Türkçesindeki *añdış-* sözcüğünü Hakas Türkçesinde karşılayan sözcükler şöyledir: *añmay-* “ağzını açmak, ağzını açarak bağırarak”, *añalcı-* “ağzını açmak, ağzı açık olmak”, *añalcor* “ağzı açık”. Hakas Türkçesindeki bu eylemlerin de Türkiye Türkçesindeki *añır-* sözcüğü ile hem köken hem de mental bağı olduğu görülmektedir. Türkiye Türkçesindeki *añır-* eylemi ile aynı mantıktan türemiş olan Başkurt Türkçesindeki şu sözcük örnek verilebilir: *añşay-* “ağzı açık kalmak, şaşmak”. Çünkü her iki eylem de ağız açıkken yapılabilmektedir. Altay Türkçesi, Başkurt Türkçesi ve Hakas Türkçelerinden verilen sözcükler, semantik olarak ele alındığı zaman görülecektir ki hem kahkaha atmak hem şaşırarak hem de ağzı açık kalmak, mental düşünüşün sınırlarına uygun değildir. Sonuç olarak denilebilir ki, sözü edilen bu sözcükler, *añ* sözcüğünden türemiştir.

“Örneğin bizim burada 2500 m²’lik bir alan bir dönüm olarak söylenir. O 2500 m² olan tarla ile çevresindeki tarlaların arasında kalan boşluğa veya yola *añ* deriz.” (Serkan MARANGOZ, Cihanbeyli, Kişisel Görüşme, Aralık 2021). “*añsır- aksır-*” (Gülensoy, 2007, s. 70) eylemleri de tıpkı *añır-* eyleminde görüldüğü gibi birden bire ve kontrolsüz geliştiği için “ağızdan çıkan kontrolsüz ses” anlamı ile kullanılmış olmalıdır. Türkiye ağzlarındaki *añ*’dan türemiş olan *añgut*, *añız* sözcükleri de aynı kökten türetilmiş olmalı ki “aptal, ahmak, idraksiz” anlamlarında benzetmeli olarak kullanılmaktadır. İdraksiz, akılsız anlamı ile başka hayvan

adının değil de *añgut* adının kullanılması, sözcüğün *añ* köküyle ilintili olduğunun göstergesi olmalıdır.

“1. Tüyleri kiremit renginde ördeğe benzer bir su kuşu (*Tadornaferruginea*); 2. ‘ahmak’.” (Eren, 1999, s. 13)

andaval, *andavallı* sözcüklerini “aptal, salak” anlamları ile görmekteyiz. (Gülensoy, 2007, s. 69) Kaynaklarda Yunanca olduğu belirtilen *andaval* sözcüğünün hem anlam hem de sözcük kökü bakımından *añ* sözcüğü ile bağlantısı olabileceği de düşünülmelidir. Çünkü argo bir sözcük olan *andaval* “idraksiz, akli ermeyen” sözcüğü de Türklerin genetik bilinçaltının *añ* kökünden türettiği bir sözcük olabilir.

Sözcüğün semantik serüveni şu şekilde gerçekleşmiş olmalıdır: Bu anlamların tamamı aslında “sınır” anlamından yola çıkılarak türetilmiş gibi görünmektedir. *Añ* sözcüğü Türkiye Türkçesi ağızlarında “sınır” anlamında kullanılmaya devam etmektedir. “hayvan” anlamındaki *añ* sözcüğü, “idrak sınırları belli olan” anlamında benzetmeli olarak türetilmiş olmalıdır. Belirtildiği üzere hayvanlar, idrak alanı sınırlı varlıklardır. Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan *añ* sözcüğünü, dilimize Yunancadan girmiş olan “sınıros – sınır”, Arapçadan girmiş olan “hudüd – hudut” sözcüklerinin Türkçesi olarak kullanıldığını da görmekteyiz. *Añ* sözcüğü anlam daralmasına uğrayarak Konya ağızlarında “tarla sınırı” anlamı ile yaşamaktadır.

Bu aşamada sınır anlamındaki *añ*, hayvan anlamındaki *añ* ve *anla-* fiilinin kökü olan *an / añ* adının aralarında anlam ve köken ilgisi görülmektedir (Akar, 2019, s. 34).

Görüldüğü üzere, Türkiye Türkçesinin ağızlarına baktığımız zaman *añ* sözcüğünün eksize veya yapım eki almış durumlarının “*hayvan*, *sınır*, *tarla sınırı*, *anlamak*, *düzensiz ses çıkarmak*, *eşelenmek*” anlamlarına geldiği görülmektedir.

Añ sözcüğü ET’de “hayvan, büyük av hayvanı” anlamındadır. (Gabain, 1995, s. 43) *Añ* sözcüğü ile ET metinlerin hemen hemen hepsinde karşılaşılmaktadır. ET metinlerde geçen *añçı* “avcı” (*añ* “yaban hayvanı”) (Gabain, 1995, s. 43) sözcüğü, bu hâliyle Altay Türkçesinde değişmeden yaşamaktadır. Altay Türkçesindeki *añçı* “avcı”, *añda-* “avlan-” örneklerinde görüldüğü gibi (Gültekin, 2021, s. 54, 138).

Clauson, sözcüğün kökeninin Sanskritçeye dayandığını ancak sözcüğün kökeninin daha da eskilerde aranması gerektiğini belirtmiştir. EDPT’de ‘anlayış, anlama, kavrama’. Bu sözcüğün en eski kullanımına Sanskritçede rastlanmıştır, ancak *anla-* eyleminin temeli olduğu için çok daha eski olmalıdır (Clauson, 1972, s. 165).

Clauson, EDPT’de *añ* sözcüğü üzerine şu bilgileri aktarmıştır: *Añ*, yağtı tıbbi amaçlarla kullanılan kuş adı.” (EDPT, 1972, s. 165)

Eñ, “Ön ünlülü olarak sadece IB’de görülür. Vahşi av hayvanı anlamında kullanılır. *Āy* ya da *āş* kelimeleri olması beklenir. *Añ* kelimesi Moğ. *añ* ‘vahşi av hayvanı’ anlamındaki kelime olabilir.” (EDPT, 1972, s. 166)

Sevortyan, *añ* sözcüğü ile ilgili genişçe bilgi vermiştir. Birçok Türk lehçesinde bu sözcüğün yaşadığını göstermiştir. Karaim, Karay, Kazak, Nogay, Karakalpak, Tatar diyalektlerinde ve Altay, Hakasya ve Tuva Türkçelerinde *añ* sözcüğünün yaşadığını Bugakov, Orkun, Gabain, Brockelmann, Malov ve Gabain’e dayanarak belirtmiştir.

1.Sözcüğün Karaim, Karay, Kırgız, Nogay, Karakalpak Türkçelerinde “av hayvanı, her türlü hayvan, her türlü av hayvanı” anlamlarını karşıladığını Malov, Gabain, Orkun’a dayanarak; avcılıkla ilgili bir sözcük olduğunu Bugakov’a dayanarak belirtmiştir.

2.Sözcüğün Kırgız, Kazak, Nogay, Karakalpak, Altay, Hakas, Tuva Türkçelerinde “yırtıcı hayvan” anlamında da kullanıldığını belirtmiştir.

3.Altay Türkçesinde maral; Tatar Türkçesinde ren geyiği anlamında kullanılmıştır.

4.Malov’a dayanarak, Tatar Türkçesinde avcılık anlamında olduğunu, hayvan anlamında da kullanıldığını belirtmiştir.

5.*Añ* sözcüğü, Saha Yeri’nde yerleşim yerleri dışında avlanan yabani hayvanları karşılamada kullanılır (Sevortyan, 1974, s. 152).

(*Añ* sözcüğü) Türk dillerinde olduğu gibi Moğol dillerinde de yaygındır. Eski Türk anıtlarında ayrıca bir ön sıra varyantı olan *añ* sözcüğü vardır. (bkz. an.-men). Temel anlamı, av hayvanı; avlanan hayvan, yaban hayvanı; ren geyiği, geyik, av eti, (yaban hayvanı)’dır (Sevortyan, ESTJA 1, s.152, 153).

Tatarintsev, *añ* sözcüğü ile ilgili görüşlerini ortaya koyarken Sevortyan’ın *añ* sözcüğü üzerine yaptığı açıklamayı tartışmalı bulmaktadır.

añ, *ag~* av ile karşılaştırıldığında ‘av’ (sr. *agla-*). Moğol dillerinde yalnızca bir *añ* sözcüğünün hem yaban hayvanı hem de avı ifade ettiğine işaret eden Türk dillerinin ezici çoğunluğunda *ab > av* sözcüğünün ‘av’ anlamı için kendisini çok erken bir tarihte ayırdığına işaret ediyor. Ama burada iki farklı sözcüğün birbirine karışması söz konusu değil mi? (Tatarintsev, 2000, C.1, s. 117).

Sözcük, Altay dillerinden biri olan Moğolcada da aynı şekilde ve aynı anlamda görülmektedir. “*añ*” hayvan, yaban hayvanı avı; av (Lessing, 2017, C.1, s.70).

Eski Uygurcada sözcük *eñ* şeklinde görünmektedir. “*eñ*” ganimet, av avlanan hayvan (Wilkens, 2021, s. 108).

Añu vahşi av hayvanı: Tung. **aña-*; Mong. (h)*o*yuna; Turk. **Āñ*. PTung. **aña-* 1 vahşi av hayvanı, 2 dağ koçu, 3 (geyik için) otlak, 4 geyik ağılı (1 yaban hayvanı, avlanmış vahşi hayvan 2 dağ koyunu 3 otlamak (geyik ile ilgili) 4. Ren geyiği ağılı): Evk. *aña...* Kh. *ōno*; Bur. *ōno*; Kalm. *ōn*; Ord. *ōño...* PTurk. * *Añ* vahşi av hayvanı (yaban hayvanı): OTurk. *añ* (OUygh.); Karakh. *añ-di-* ‘avla-’, *añçi* ‘avcı’ (MK); Turkm. *aña-* ‘avla-’; MTurk. *añ*; Uzb. *añ* ‘avcılık’ (dial.); Uygh. *añ*; Krm. *añ*; Tat. *añ* ‘geyik, değerli’ (dial.); Bashk. *añdi-* ‘iz sür-, tuzak kur-’; Kirgh. *añ*; Kaz. *añ*; KKalp. *añ*; Nogh. *añ*; Khak. *añ*; Shr. *añ* ‘samur’; Oyr. *añ*; Tv. *añ*; Yak. *iñ* ‘vahşi ren geyiği için çit’ (Starostin, Dybo ve Mudrak, 2003, s. 306).

Kuli Çor Yazıtı, Batı Yüzü, 9. satırda geçen *ab* “av”, /*ab+la-/~* “avla” sözcüklerinin görülmesi (Tekin, 2016, s. 85) Altay, Başkurt, Hakas, Tatar Türkçeleri ile Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen “hayvan” anlamını karşılayan *añ* sözcüğünün kökünün /*a/* sesine kadar inebileceğini veya Oğuz Türkçesindeki *añ > ab > av* gelişiminin henüz ET döneminde başladığını veya o dönemdeki ağız farklılıklarını akla getirmektedir. Çünkü sözcük, ET yazıtlarında *añ* biçiminde iken Kuli Çor yazıtında sözcüğün *ab* biçiminde olduğu görülmektedir.

Ayrıca ET’deki *añla-*, Altay ve Tuva Türkçesindeki *añçı* “avcı”, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *añnan-* “hayvanların yerde yuvarlanması”, DLT’de karşımıza çıkan *ağna-* sözcükleri (DLT, 2005, s. 136), *añ* sözcüğünün köküyle ilgili akılda bir sav doğurmaktadır.

DLT’de sözcük, *añdı-* “avlan-”, *añıla-* “anır-”, (DLT, 2005, s. 145); *añna-*, *ağnā-* “toprakta eşelen-” (DLT, 2005, s. 136) biçimleriyle karşımıza çıkmaktadır.

añnan- eyleminin hem etimolojik hem de semantik izlerine Altay, Başkurt, Hakas, Tatar Türkçelerinde rastlıyoruz. *añnan-* ~ *ağna-* eylemi, Türkiye Türkçesi ağızlarında bir hayvanın yerde yuvarlanması anlamına gelir. *Añ* sözcüğünün tarihî Türk lehçelerinde ve birçok Türk lehçesinde “*hayvan*” ya da “*av hayvanı*” anlamına geldiğine yukarıda değinilmişti. Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan bu sözcük, *Dîvânu Lüğâti’t-Türk*’te de *ağna-* şeklinde geçer. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *añnan-*, *añlan-* eylemi de Altay, Başkurt, Hakas, Tatar Türkçelerindeki *añ* adı da ET’deki hâli ile yaşamaktadır.

Sözcüğün Altay Türkçesindeki kullanımı oldukça karakteristiktir. Altay Türkçesi, Türkçenin laboratuvarı gibidir. *Añ* sözcüğü, tek başına hayvan sözcüğünün anlamını karşılarsa da bazen hayvan adları ile birlikte de kullanılır. *Añ-kuştar* “hayvan kuşlar” gibi. Bu tip kullanımlar, Türkçenin arkaik dönemlerinin bir kalıntısı olmalıdır. Bu nedenle *añ-kuştar* sözcük grubunun kaç yaşında olduğunu bilmemiz olanaksız görünmektedir. Sadece Altay Türkçesinde değil Türkçenin diğer lehçe ve ağızlarında da bu tip kullanımlar görülmektedir. Türkiye Türkçesinde “*Su buz dondu.*” Tatar Türkçesinde *Üyge inek malı kirdi.* “Eve inek malı girdi.” örnekleri de Türkçenin ilk dönemlerindeki kullanımlarına örnek olarak verilebilir. Çünkü “*Su dondu.*” ve “*Eve inek girdi.*” demek günümüz Türkçesinde yeterlidir.

Sözcük, değişik ekler alarak Hakas Türkçesinde türlü anlamları ile işlek olarak kullanılmaya devam etmektedir: *añ* “hayvan”, *añcı* / *añnacañ* “avcı”, *añıcah* “küçük av hayvanı”, *añna-* “(av) avlamak”, *ağlan-*, *añnahta-* “ağnamak, yerde yuvarlanmak”, *añnas* “avlama(isim-fiil)”, *añnığ* “(av) hayvanlı”, *añzın-* “vahşileşmek”, *añnıh* “avcılık takımı”. (Gürsoy Naskali vd., 2007, s.43,44) Sonuç olarak Hakas Türkçesindeki bu sözcükler de *añ* kökünden türemişlerdir.

Dikkat edilirse aynı kökten türetilmiş bu sözcükler, “hayvan, sınır, anlamak, düzensiz çıkarılan ses, ahmak” anlamları ile Hakas Türkçesinde de görülmektedir.

Tatar Türkçesindeki *añgar-* /*anış-* “anla-, idrak et-”, *añğı-* *miñge* “aptal, akılsız, ahmak”, *añğıra* “ahmak, aptal, bön”, *añğıray-* “aptallaş-”, *añkav* “akılsız, cahil, ahmak” (Öner, 2015, s. 32), *an* / *añ* “*zihin*” (Ehmetyanov vd., 2014, s. 32) gibi sözcük örnekleri de bu çalışmada ortaya atılan görüşü desteklemektedir.

Altay Türkçesindeki *añdış-* “kahkaha atmak” işteş eylemi de Türkiye Türkçesindeki *añır-* eylemi ile anlam olarak yakınlık içindedir. Sonuç olarak denilebilir ki *añdış-* eylemi, Altay Türkçesinde benzetmeli olarak kullanılmış olmalıdır. Çünkü Altay Türkleri, inançları gereği hayvanlar için kullandıkları bazı sözcükleri kişiler için de kullanılabilmektedir.

Añ sözcüğü Başkurt Türkçesinde hem *akıl* hem de ET’deki “av hayvanı, geyik” anlamları ile kullanılmaktadır. Başkurt Türkçesinde Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *añ* “hayvan” sözcüğünün Başkurt Türkçesindeki karşılıkları şöyledir: *añ* “hayvan”, *añır* “yaban ördeği”, *añsı* “avcı”.

Türkiye Türkçesindeki *anla-* eyleminin kökü olan *añ*’ın Başkurt Türkçesinde karşılığı olan sözcükler şöyledir: *añ* “akıl”, *añdır-* “birbirinin aklına girmek”, *añış* “çabucak anlayan”, *añşaygan* “zeki, çabuk anlayan”, *añış-* “anlamak, düşünmek”, *añışsız* “anlaması güç, anlatması güç”, *añkış-* “anlamak, düşünmek”, *añlı* “akıllı” (Özşahin, 2017, s. 32 - 34).

Buradaki *añ* sözcüğü aynı zamanda *sınır* anlamındaki *añ* sözcüğüdür.

Türkiye Türkçesinde görülen, *andaval*, *ahmak*, benzetmeli *añgut* ve *añız* sözcüklerine Başkurt Türkçesine karşılık olarak ise şu sözcüğü örnek gösterebiliriz: *añkış* “ahmak”.

Hakas Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki benzetmeli *añgut* kullanımı ile ortaklık gösteren ve *añ* kökünden türetilmiş sözcüklere rastlanır: *añılcılmak* “sarhoş olmak, idrakini yitirmek”, *añmah /añzaa* “ahmak”, *añmayğan* “uyuşuk, sünepe”, *añmo* “bön, alık” (Naskali vd., 2007, s. 43,44).

Hakas Türkçesinde tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *añ* kökünden türetilmiş “idraksiz, akli yetenekleri sınırlı” anlamında birçok söz vardır.

Tuva Türkçesinde *añ* “av, hayvan”, *añlaştan-* “ağna-”, *añna-* “av avla-, avcılık et-”, *añnaaşkın* “avlama”, *añnur* “avcılık”, *añçı* “avcı” sözcükleri bu çalışmanın savına kaynaklık eden diğer sözcüklerdir (Monguş ve Dorju, 2005, s. 23).

3. Sonuç:

Sonuç olarak, çeşitli biçimleriyle ortaya konan yukarıdaki sözcüklerin tamamı, ET’deki *añ* sözcüğünden türetilmiştir. *añ* sözcüğüne, ET’deki kökenini koruyarak sözcüğün ana anlamından fazla uzaklaşmadan başka anlamlar da yüklenmiştir.

Ayrıca, *añ* sözcüğünün “sınır, sınırlandırılmış, hayvan, av hayvanı” gibi anlamlar taşıdığı ve bu anlamların, sözcüğün ET’deki kullanımı ile hem morfolojik hem de semantik olarak yakınlığı, ortaklığı gösterilmiştir. “...hayvanlar idrak sınırını aşmadığı için onlara ET’de ‘sınırlı, sınırlandırılmış’ anlamına gelen *añ* adı verilmiş olmalıdır. Ne var ki günümüz Türk dillileri, *anla-* / *añla-* fiilinin kökünün de ‘idrak sınırını aşmak’ ya da ‘idrak sınırını aşmamak’ ile ilgili olduğunu belirtmektedirler” (Akar, 2019, s. 34).

Altay Türkçesi metinlerinde *añnan-* eyleminin, kişiler için de kullanıldığı görülmüştür. Bu da Altay Türklerinin inançları doğrultusunda dillerini biçimlendirmiş olduğunun göstergesidir. Çünkü Altay Türklerinin inançlarına göre; kişi, hayvan, bitki gibi doğadaki her şey birbirine eşittir. Yaşam eşit olunca sözcükler de eşit olmalıdır. Hayvan için kullanılan bir sözcüğü, inançları gereği kişi için de hiç yüksünmeden kullanmış olmalıdırlar. Bir Altay masalında geçen “*Baybarak, açu-koron kıygırıp, cerge cadıp, añdandı.* “Baybarak (kişi adı) acı acı bağırıp, yere yatıp, yuvarlandı.” örneğinde görüldüğü gibi (Soktoyevim, 2002, s. 118).

Bu sözcük Türkiye Türkçesi ağızlarında, “tarla sınırı” anlamında kullanımını sürdürmektedir. Görgü kuralları çerçevesinden çıkarak oturan veya yatan kişiler için de *añ* sözcüğünden türemiş olan *ağna-/añnan-* benzetmeli olarak kullanılmaktadır. Bu kullanım, bazen azarlama bazen alaya alma da ifade etmektedir. Sözcük, Konya’nın güney ağızlarında, *Ağnyor musun?* (Adil GÜLTEKİN, Kişisel Görüşme, Kasım 2021), Denizli- Çal ve Muğla – Milas ağızında *Añnanma!* (Mehmet EVRAN, Kişisel Görüşme, Kasım 2021), Balıkesir ağızlarında *Güneşi gördün añlanırsın.* (Muharrem ŞEKER, Kişisel Görüşme, Kasım 2021), şeklinde gülmece unsuru olarak kişiler için de kullanılmaktadır.

Sonuç olarak burada, tarihî Türkçe metinlerden, çağdaş Türk lehçelerinden ve Türkiye Türkçesi ağızlarından örnekler verilerek Türkçede “hayvan” adının bir karşılığı olduğu ve bu ortak addan türetilmiş birçok dil ortaklıkları olduğu ortaya konmuştur. Lehçelerde ve ağızlarda yaşayan *añ* sözcüğü, Arapçadan dilimize girmiş olan “hayvan” sözcüğünün etkisiyle kullanımdan düşmüş görünse de sözcüğün Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşamını sürdürdüğü

bu çalışma ile kayda girmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında ve tüm Türk lehçelerinde, Moğolcada, Buryatçada, Evenkicede yaşayan *añ* sözcüğünün, “hayvan”ın Altay dillerindeki dolayısıyla Türkçedeki karşılığı olarak kullanıldığı ortaya konmuştur. Bu çalışmada *añ* sözcüğü ve ondan türetilmiş sözcükler, Türkçenin çağdaş lehçe ve ağızlarında, Türkçenin tarihî metinlerinde ET’den beri görülen kullanımları toplu olarak ele alınmıştır.

Kısaltmalar

(dial.) : Diyalekt	Mong. : Moğolca
Bashk. : Başkurt Türkçesi	Nogh. : Nogay Türkçesi
BKY: Bilge ağan Yazıtı	OTurk. : Old Turkish (Eski Türkçe)
Bur. : Buryatça	OUygh. : Old Uigurish (Eski Uygurca)
DLT : DivânuLugâti’t-Türk	Oyr. : Oyrot Türkçesi
DTS: DrevneTyurkskihSlovar	PTurk : Proto Türkçe
ET :Eski Türkçe	San. : Sanskritçe
Evk. : Evenkice	Shr. : Şor Türkçesi
IB: Irk Bitig	Tat. : Tatar Türkçesi
İ.F.Y.E.: İsimden Fiil Yapım Eki	Tung. : Tunguzca
Kalm. : Kalmuk Türkçesi	Turk. : Türkçe
Karakh. : Karahanlı Türkçesi	Turkm. : Türkmen Türkçesi
Kaz. : Kazak Türkçesi	Tv. : Tuva Türkçesi
Khak. : Hakas Türkçesi	TY: Tonyukuk Yazıtı
Kirgh. :Kırgız Türkçesi	U: Uybat
KKalp. : Karakalpak Türkçesi	US: Uybat Sabrası
Krm. : Karaim Türkçesi	Uygh.: Uygur Türkçesi
MÇY: Moyın Çor Yazıtı	Uzb. : Özbek Türkçesi
Moğ. : Moğolca	Yak. : Yakut Türkçesi

Kaynaklar

- Akar, A. (2019). *Düşünen Türkçe*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Akar, A. (2021). *Bilge Tonyukuk yazıtı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2020). *Bilge Tonyukuk yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aydın, E. (2015). *Yenisey yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Bayat, F. ve Çınar, M. A. (2008). *Eski Türkçe sözlük*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Clauson, Sir G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Oxford At The Clarendon Press.
- Ehmetyanov, R., Möhemmetdinov, R., Nurieva, F. ve Ganiev, F. (2014). *Türkçe – Tatarca sözlük*. Ankara: TDK Yayınları

- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengu taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gabain, A. Von, (1995). *Eski Türkçenin grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gültekin, M. (2021). *Altay Türkçesi masal ve efsanelerinin dil özellikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürsoy Naskali, E. ve Butanayev, V. vd. (2007). *Hakasça-Türkçe sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gürsoy Naskali, E. ve Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmut, (2005). *Dîvânu lügâti't-Türk*. İstanbul: Kocabı Yayınları.
- Koçoğlu Gündoğdu, V. (2006). An etymological dictionary of pre-thirteen century Turkish (EDPT)"in söz dizini. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6(1), 113-151.
- Lessing, F. (2017). *Moğolca-Türkçe sözlük* (Çev. Karaağaç, G.). Ankara: TDK Yayınları.
- Monguş, D. A. ve Dorju, Ç. M. (2005). *Tuvaca – Türkçe sözlük*. Kızıl-Maadır Simçit, Tuva Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Yayını.
- Öner, M. (2015). *Kazan - Tatar Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Sevortyan, E. V. (1974). *Étimologičeskij slovar' Tjurkskix jazykov 'Türk dilleri köken bilimi sözlüğü (ÉSTJa)*. Moskova: İzdatelstsva Nauka.
- Soktojev, A.B. (2002). *Altay kalıktıñ çorçöktöri*. Novosibirsk: Novosibirsk Nauka.
- Starostin, S., Dybo, A. and Mudrak, O. (2003). *Etymological dictionary of the Altaic languages*. Leiden.
- Tatarintsev, B. İ. (2000). *Etimologičeskij slovar' Tuvinskogo yazıka*. Novosibirsk: Novosibirsk Nauka.
- Tekin, T. (2016). *Orhun Türkçesi grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

Kişisel Görüşmeler:

- Adil GÜLTEKİN, (Kasım 2021). Konya, Bozkır, Dere Köyü
- Babek İSKENDEROV, (Aralık 2021). Azerbaycan, Şeki, Oraban Köyü
- Fenis ZİYATOV, (Aralık 2021). Tataristan, Arça, Üçili Köyü
- Ferdi GÜNAY, (Kasım 2021). Muğa, Merkez, Yemişendere Köyü
- Mehmet Evran, (Kasım 2021). Denizli, Çal, Selcen Köyü
- Muharrem ŞEKER, (Kasım 2021). Balıkesir, Merkez, Ayvatlar Köyü
- Serkan MARANGOZ, (Aralık 2021). Konya, Cihanbeyli, Merkez

Extended Abstract

The names of the animals found in the geographies of the Turks were prepared separately in the old texts, and there should have been a 'common name' used to meet all of these in Turkish. One of the words that come to mind in this regard is *tabar / davar / tavar / tovar*. The use and content of these words in dialects and dialects have been studied and where the variants *tabar / davar / tavar / tovar* are far from meeting the word "animal".

In the native language of the Turkish nation, which has lived with animals, the location of the Arabic *hayawān* حيوان (animal) producer must be considered, a main problem that this study tries to examine. We know the names of all the animals living in the Turk's geography. However, while meeting all these animals in general, the word "hayvan" is used in Turkey Turkish and Islamized Turkish dormitories.

For thousands of years, animal products have been at the forefront of food items, have migrated to distant places with animals, sought new homes with them, and won wars with them, for the Turks living in the steppe, animals are of vital importance. For this reason, the word "hayvan", which was introduced from Arabic in Turkey Turkish and Turkish dialects that did not encounter the word "hayvan", should not have an equivalent that lived in pre-Islamic times and transferred it to the post-Islamic period. Because when words from other languages entered Turkish, the words that met the same meaning in Turkish were forgotten and fell out of use. An example of this can be the passage of words such as "kitap" and "mektup" from Arabic and the loss of use of the word "bitik", which we know to be used in Old Turkish, in many Turkish dialects. With this study, it will be seen whether the word *añ*, which is thought to be one of the oldest words of Turkish, has completely fallen out of use in Turkish dialects.

The word "hayvan", which has passed from Arabic to Turkish, is derived from the Arabic verb "hayyaحى" "he lived, he was alive" as *hayawān* حيوان. It changed the meaning of "life, being alive, all kinds of living beings, monsters" in Arabic and settled into Turkish with the meaning we use today. With the effective placement of the word in Turkish, it has emerged that no word in Turkish corresponds to the meaning of "animal".

In this study, a word that can correspond to the name "animal" living in Turkish dialects and dialects has been searched. As a result of the examinations, a word corresponding to the name "animal" has been identified in the Göktürk Inscriptions, which are the first written documents of Turkish, in contemporary Turkish dialects and Turkey Turkish dialects. The determined word was revealed in this study and the words derived from this word root were also mentioned. In addition, some words that may have been derived from the word *añ* are also discussed here.

Examples have been brought from both contemporary Turkish dialects and Turkey Turkish dialects on why some words cannot be used as an equivalent to an animal name.

While some explanations were made, connections were made with the Kamlık (Shamanism) belief of the Turks. Thus, the arguments put forward were strengthened.

One of the aims of this study is to give the meaning of the word *añ* in both Turkish dialects and dialects and to explain the word *añ* in Turkey Turkish dialects by bringing examples from historical Turkish inscriptions and dialects. In addition, in this article, some words in Turkey Turkish dialects have been tried to be clarified by taking into consideration the words that have the word *añ* in their origin and which are close to the meaning of the word *añ*.

Here, with examples from historical and modern Turkish dialects and dialects, the word *añ* is shown as the Turkish equivalent of the word "hayvan", which has entered Turkish from Arabic, and the opinion put forward is defended by bringing testimonies from historical and modern Turkish dialects. The word *añ* in question means "animal, game animal" in Turkish dialects; It has been stated that the verb *añgut*, which is an animal name, and the verb *añur-*, which sound like a donkey; may be derived from the root *añ* of many words stems, such as *annan-* / *ağna-*, which means animals rolling on the ground.

In addition to the Old Turkish texts, *Dîvânu Lügâti't-Türk*, which is one of the most important sources of Turkish, and the information provided by contemporary linguists such as Akar, Alyılmaz, Clauson, Ercilasun, Sevortyan, Tatarintsev, are also kept in mind in this study in terms of shedding light on the subject.

In addition, many conclusions were reached in this article. The meanings of the word *añ*, which we encounter in old Turkish texts, are used in today's Turkish dialects. In the study, tens of words derived from the word *añ* in Turkish dialects were included, and evidence was brought to the phonetic, semantic, and morphological affinities of these words in the dialects.

Some words that are thought to be derived from the word *añ*, which has emerged recently (in slang) in Turkey Turkish, are also evaluated as a product of the same genetic memory in this study.

The word *añ* is also used the meaning of "field boundary" in Turkey Turkish dialects. Based on the meaning of the word *añ*, "border, restricted", the action of *anla-* was interpreted as "overcoming the limit of comprehension" and it was stated that the root of the verb *anla-* derives from the name *añ*, which we discussed in this study. It has been revealed that animals are called *añ* in the sense of "restricted" because they cannot exceed the limit of comprehension.

